

КРЕТ Г. Р.,докторка юридичних наук, професорка,
суддя Касаційного кримінального суду
(Верховний Суд)

ORCID ID: 0000-0002-4906-4799

МАНЬКО Д. Г.,доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових
дисциплін(Міжнародний гуманітарний
університет)

ORCID ID: 0000-0002-7677-397X

УДК 340.132:343.131

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.75>**БЕЗПОСЕРЕДНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД:
ПРАКТИКА ЄСПЛ**

Актуальність теми статті зумовлена необхідністю поглибленого теоретико-правового дослідження права на справедливий суд у цілому та окремих елементів, які складають його зміст, з урахуванням динамічності практики Європейського суду з прав людини. Це зумовило постановку як мети статті розкриття, на основі аналізу практики ЄСПЛ, змісту такого елемента змісту права на справедливий суд як безпосередності дослідження доказів у кримінальному провадженні.

Встановлено, що з точки зору ЄСПЛ безпосередність дослідження доказів є вагомим гарантією справедливого судового розгляду кримінального провадження, що ґрунтується на § 3d статті 6 Конвенції.

Доведено, що ЄСПЛ акцентує увагу на трьох аспектах змісту безпосередності дослідження доказів: 1) як обов'язку національних судів безпосередньо дослідити докази; 2) як вимоги стосовно дослідження доказів саме у цьому кримінальному провадженні; 3) як вимоги незмінності складу суду. Із урахуванням проведеного дослідження практики Суду розкрито зміст кожного з цих аспектів.

На основі правових позицій, сформованих ЄСПЛ, узагальнено винятки з принципу безпосередності дослідження доказів, які не призводять до порушення права на справедливий суд: 1) використання національними судами раніше наданих показань свідків, які не з'явилися в судові засідання та не були допитані судом, за умови, якщо таке використання відповідає напрацьованому Судом триступеневому тесту; 2) непроведення національними судами у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи перехресного допиту потерпілих за умови, що це узгоджується з належним та ефективним здійсненням права на захист; 3) утримання обвинуваченого в національних судах від реалізації права допитувати свідків або вимагати, щоб їх допитали, за умови, що відмова була зроблена однозначно, супроводжувалася мінімальними гарантіями, що відповідають її важливості, не суперечить жодному

важливому суспільному інтересу, а обвинувачений міг обґрунтовано передбачити наслідки своєї поведінки.

Ключові слова: кримінальне провадження, суд, судовий розгляд, право на справедливий суд, докази, безпосередність дослідження доказів, практика ЄСПЛ.

Kret G.R., Manko D.G. Direct examination of evidence in criminal proceedings as an element of the right to a fair trial: ECHR practice

The relevance of the article's topic is determined by the need for an in-depth theoretical and legal study of the right to a fair trial as a whole and its individual elements, taking into account the dynamic nature of the European Court of Human Rights' practice. This led to the setting of the article's goal of revealing, based on an analysis of the practice of the ECHR, the content of such an element of the right to a fair trial as the immediacy of the examination of evidence in criminal proceedings.

It has been established that, from the point of view of the ECHR, the immediacy of the examination of evidence is an important guarantee of a fair trial in criminal proceedings, based on § 3d of Article 6 of the Convention.

It has been proven that the ECHR focuses on three aspects of the content of the immediacy of evidence examination: 1) as the obligation of national courts to examine evidence directly; 2) as a requirement to examine evidence specifically in this criminal proceeding; 3) as a requirement for the immutability of the composition of the court. Taking into account the study of the Court's practice, the content of each of these aspects is revealed.

Based on the legal positions formed by the ECHR, exceptions to the principle of direct examination of evidence that do not lead to a violation of the right to a fair trial have been summarized: 1) the use by national courts of previously given testimony by witnesses who did not appear at the court hearing and were not questioned by the court, provided that such use complies with the three-step test developed by the Court; 2) failure by national courts in criminal proceedings concerning criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity to cross-examine victims, provided that this is consistent with the proper and effective exercise of the right to defense; 3) the defendant in national courts being prevented from exercising the right to examine witnesses or to request that they be examined, provided that the refusal was made unequivocally, accompanied by minimum guarantees commensurate with its importance, did not conflict with any important public interest, and the defendant could reasonably foresee the consequences of his conduct.

Key words: criminal proceedings, court, trial, right to a fair trial, evidence, direct examination of evidence, ECHR practice.

Вступ. Право на справедливий суд закріплене статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р., ратифікованої Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР (далі – Конвенція), яка гарантує це право кожному та розкриває його зміст. Із урахуванням положень статті 6 Конвенції, зміст права на справедливий суд становлять такі елементи: 1) право на публічний розгляд справи (гласність судового розгляду); 2) забезпечення розумного строку розгляду; 3) розгляд незалежним і безстороннім судом, встановленим законом; 4) презумпція невинуватості; 5) забезпечення прав обвинуваченого, необхідних і достатніх для здійснення захисту [1].

Поряд з елементами, закріпленими у статті 6 Конвенції, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), звертаючись до тлумачення змісту права на справедливий суд, напрацював також інші: 1) право на доступ до правосуддя [2]; 2) змагальність судового розгляду [3]; 3) рівність сторін [4]; 4) гарантії права допитувати свідків, викладені в § 3d статті 6

Конвенції [5]; 5) безпосередність дослідження доказів [6]; 6) вмотивованість судових рішень [7]; 7) юридична визначеність [8].

Дослідженню як поняття і змісту права на справедливий суд у цілому та практичних основ його реалізації, так і окремих елементів змісту цього права присвячена істотна увага вчених. Зокрема, зміст права на справедливий суд і механізм його реалізації у практиці національних судів розкривають О.А. Банчук, Г.І. Бережанський, М.М. Гімон, Н.М. Грень, І.С. Гриценко, П.Д. Гуйван, Є.В. Діденко, У.З. Коруч, Р.О. Куйбіда, О.В. Лемак, А.Б. Медвідь, О.Б. Прокопенко, Н.Ю. Сакара, Р.Л. Сопільник, С.В. Степанова, О.С. Ткачук та інші вітчизняні науковці. У доктрині кримінального процесу право на справедливий суд було предметом дослідження у наукових працях І.В. Басистої, О.В. Бойка, Л.П. Брич, І.В. Гловюк, О.М. Дроздова, О.М. Дуфенюк, В.А. Завтура, І.П. Зіньковського, О.В. Капліної, О.Ю. Льошенко, М.А. Погорецького, Н.П. Сизої, О.С. Старенького та інших. Незважаючи на істотний внесок зазначених та інших вчених у розуміння права на справедливий суд і механізму його реалізації, в тому числі й у кримінальному провадженні, кожен з елементів, що становлять зміст цього права, з урахуванням динамічності практики ЄСПЛ, підлягає подальшому теоретико-правовому дослідженню.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття, на основі аналізу практики ЄСПЛ, змісту такого елемента змісту права на справедливий суд як безпосередність дослідження доказів у кримінальному провадженні.

Результати дослідження. Виходячи зі змісту § 1 і § 3d статті 6 Конвенції, ЄСПЛ вказує, що важливим елементом справедливого кримінального провадження є також можливість обвинуваченого зіткнутися зі свідком у присутності судді, який остаточно вирішує справу. Такий принцип безпосередності є вагомим гарантією у кримінальному провадженні, оскільки спостереження, зроблені судом стосовно поведінки свідка та достовірності його показань, можуть мати важливі наслідки для обвинуваченого (остаточне рішення від 09.07.2002 р. щодо прийнятності заяви у справі «Р.К. v. Finland») [6].

Із урахуванням вагшого значення безпосередності дослідження доказів для подальшого ухвалення судового рішення, ЄСПЛ розглядає її як обов'язок національних судів безпосередньо дослідити докази, що ґрунтується на § 3d статті 6 Конвенції, відповідно до якого кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення [1]. При цьому поняття «свідок» у практиці Суду, сформований щодо права подавати докази, набуло автономного тлумачення. Так, звертаючись до змісту § 3d статті 6 Конвенції, ЄСПЛ наголошує, що він стосується свідків, і, за суворого тлумачення, не повинен застосовуватися до інших доказів. Водночас, цей термін повинен тлумачитися автономно та може також включати потерпілих, експертів та інших осіб, які дають показання в суді. Крім того, у судовій практиці існують чіткі вказівки, що це положення може застосовуватися не тільки до свідків, але й до інших доказів (§§ 158, 159 рішення від 11.12.2008 р. у справі «Mirilashvili v. Russia») [9].

У своїй практиці ЄСПЛ характеризує безпосередність як вимогу стосовно дослідження доказів саме у цьому кримінальному провадженні. Як вказує Суд, зважаючи на принцип презумпції невинуватості та право обвинуваченого на оскарження будь-яких доказів проти нього, кримінальний суд повинен провести повне, незалежне та всебічне дослідження й надати оцінку допустимості та достовірності доказів, які стосуються встановлення вини обвинуваченого, незалежно від того, як ті самі докази можуть бути оцінені в будь-якому іншому провадженні щодо інших підсудних (§ 523 рішення від 14.01.2020 р. у справі «Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia (No. 2)») [10].

Поряд із цим, ЄСПЛ звертається до безпосередності дослідження доказів як вимоги незмінності складу суду. Так, Суд вважає, що зазвичай зміна складу суду першої інстанції після заслуховування важливого свідка повинна призвести до повторного допиту цього свідка. У цій справі зміна головуємого судді першої інстанції не позбавила заявника права заявляти відвід або допитувати будь-кого зі свідків, допитаних судом у попередньому складі, включаючи заслуханого цим складом свідка, однак принцип безпосередності не був дотриманий.

Навіть за таких умов Суд вважає, що за конкретних обставин цієї справи наведений недолік сам по собі не становить порушення статті 6 Конвенції. По-перше, хоча головуючого суддю було змінено, троє присяжних залишалися незмінними протягом усього провадження. По-друге, достовірність свідка, про якого йде мова, жодного разу не оскаржувалася, а також у матеріалах справи немає жодних ознак, які б підтверджували сумніви щодо її достовірності. За цих обставин той факт, що новий головуючий суддя мав у своєму розпорядженні протокол засідання, в ході якого було заслухано свідка, значною мірою компенсує відсутність безпосередності провадження. По-третє, засудження заявника не ґрунтувалося лише на свідченнях цього свідка. Нарешті, немає нічого, що вказувало б на те, що головуючого суддю було змінено для того, щоб вплинути на результат справи або з будь-яких інших неналежних мотивів (остаточне рішення від 09.07.2002 р. щодо прийнятності заяви у справі «P.K. v. Finland») [6].

Із точки зору ЄСПЛ, судові рішення повинні ґрунтуватися на доказах, досліджених національними судами під час публічного розгляду в присутності обвинуваченого. При цьому ЄСПЛ не виключає можливості використання доказів, які безпосередньо не досліджувалися судом, хоча звертає увагу на особливості їх використання. Початково Суд неодноразово вказував на те, що обвинувальний вирок не повинен ґрунтуватися виключно або вирішальною мірою на анонімних твердженнях (§ 76 рішення від 26.03.1996 р. у справі «Doorson v. the Netherlands», § 55 рішення від 23.04.1997 р. у справі «Van Mechelen and Others v. the Netherlands») [11; 12]. Визнаючи гнучкість наведеного підходу, Велика Палата (далі – ВП) ЄСПЛ з часом зазначила, що прийняття як доказу показань свідка, що не з'явився в судове засідання, показання якого, отримані в стадії досудового розслідування, були єдиним або вирішальним доказом вини обвинуваченого, автоматично не тягне за собою порушення § 1 статті 6 Конвенції. Суд мотивував цей висновок тим, що негнучке застосування так званого «єдиного або вирішального правила» (відповідно до якого судовий розгляд визнається несправедливим, якщо обвинувальний вирок базується виключно або вирішальною мірою на доказах, наданих свідком, якого обвинувачений не мав можливості допитати в жодній стадії провадження у справі) суперечило б традиційному підходу Суду до розгляду скарг на порушення права на справедливий суд, гарантованого § 1 статті 6 Конвенції, що полягає у встановленні того, чи був справедливим розгляд в цілому. Проте, прийняття таких доказів, з огляду на неминучі ризики для справедливості судового розгляду, являє собою важливий чинник, який повинен бути прийнятим до уваги у ході врівноваження інтересів (§§ 146, 147 рішення від 15.12.2011 р. у справі «Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom», § 106 рішення від 15.12.2015 р. у справі «Schatschaschwili v. Germany») [13; 14].

Для встановлення відповідності § 1 та § 3d статті 6 Конвенції розгляду, в якому як доказ були використані показання свідків, які не з'явилися в судове засідання та не були допитані судом, ВП ЄСПЛ виробила триступеневий тест, який сформулювала в рішеннях від 15.12.2011 р. у справі «Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom» та від 15.12.2015 р. у справі «Schatschaschwili v. Germany» як систему загальних принципів, які потрібно застосовувати у справах, коли свідок сторони обвинувачення не брав участі у судових засіданнях, але показання, надані ним раніше, були визнані допустимим доказом. Як зазначає ЄСПЛ, застосування зазначених принципів у цілому передбачає розгляд трьох питань: (i) чи були достатні підстави для нез'явлення свідка та визнання допустимим доказом показань відсутнього свідка; (ii) чи були показання відсутнього свідка єдиною або вирішальною підставою для засудження чи достатньо вагомою, щоб їх визнання допустимим доказом могло створити перешкоди для сторони захисту; (iii) чи існували достатні врівноважуючі фактори, у тому числі надійні процесуальні гарантії, здатні компенсувати недоліки, з якими зіткнулася сторона захисту у зв'язку з визнанням допустимим доказом неперевіраних показань, а також забезпечити загальну справедливість судового розгляду (§ 41 рішення від 12.03.2020 р. у справі «Чернік проти України») [15]. Вказаний тест у подальшому широко використовувався ЄСПЛ, у тому числі в справах, відповідачем в яких була Україна (§§ 99 – 110 рішення від 11.07.2013 р. у справі «Рудніченко проти України», §§ 106 – 128 рішення від 06.10.2015 р. у справі «Карпюк та інші проти України») [16; 17].

Певна специфіка притаманна застосуванню § 3d статті 6 Конвенції у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Як зазначає ЄСПЛ, такі провадження часто сприймаються потерпілим як випробування, зокрема, коли останній мимоволі стикається з обвинуваченим, що набуває більшого вираження у справі, яка стосується неповнолітнього. Оцінюючи питання про те, чи отримав обвинувачений у такому провадженні справедливий суд, необхідно враховувати право на повагу до приватного життя ймовірної жертви. Тому Суд визнає, що у кримінальному провадженні щодо сексуального насильства можуть бути вжиті певні заходи з метою захисту потерпілого за умови, що такі заходи узгоджуються з належним та ефективним здійсненням права на захист (§ 56 рішення від 18.07.2013 р. у справі «Vronchenko v. Estonia») [18].

Як вказує ЄСПЛ, з огляду на особливості кримінального провадження щодо зазначених злочинів, положення § 3d статті 6 Конвенції не можна тлумачити як таке, що вимагає у всіх випадках, щоб питання ставилися безпосередньо обвинуваченим або його захисником шляхом перехресного допиту чи іншими засобами. Більше того, оскільки пряма конфронтація між обвинуваченими, яким пред'явлено обвинувачення у кримінальних злочинах, пов'язаних із сексуальним насильством, та їх ймовірними жертвами передбачає ризик подальшої травматизації останніх, особистий перехресний допит обвинуваченими повинен підлягати найбільш ретельній оцінці національними судами, тим більше, коли наявні питання інтимного характеру. Однак, це не означає, що такі заходи, зокрема нез'явлення свідка для надання показань у судовому засіданні, автоматично застосовуються до всіх кримінальних проваджень щодо сексуальних злочинів. Національні органи влади повинні навести відповідні причини для застосування таких заходів, а стосовно можливості звільнення свідка від давання показань з підстав страху, суд першої інстанції повинен бути переконаним, що всі доступні альтернативи, такі як анонімність свідка та інші спеціальні заходи, будуть недоречними або непрактичними (§§ 59, 60 рішення від 14.01.2025 р. у справі «Vasile Pruteanu and Others v. Romania») [19].

Безперечно, що з огляду на диспозитивний характер права, передбаченого § 3d статті 6 Конвенції, обвинувачений може відмовитися від його реалізації в ході судового розгляду кримінального провадження національними судами. Як зазначає ЄСПЛ, ні буква, ні дух статті 6 Конвенції не перешкоджають особі відмовитися за власним бажанням, прямо чи мовчазно, від гарантій права на справедливий суд. Однак, для того, щоб така відмова була ефективною для цілей Конвенції, вона повинна бути зроблена однозначно та супроводжуватися мінімальними гарантіями, що відповідають її важливості, а також не повинна суперечити жодному важливому суспільному інтересу. Перш ніж можна буде стверджувати, що обвинувачений опосередковано, своєю поведінкою, відмовився від важливого права, гарантованого статтею 6 Конвенції, необхідно продемонструвати, що він міг обґрунтовано передбачити наслідки своєї поведінки (§§ 70, 71 рішення від 28.09.2010 р. у справі «A.S. v. Finland») [20].

Висновки. Викладене дозволяє дійти висновку, що з урахуванням істотного значення безпосередності дослідження доказів для подальшого ухвалення судового рішення, ЄСПЛ акцентує увагу на трьох аспектах її змісту: як обов'язку національних судів безпосередньо дослідити докази; як вимоги стосовно дослідження доказів саме у цьому кримінальному провадженні; як вимоги незмінності складу суду. Відзначаючи вагомість безпосередності дослідження доказів, ЄСПЛ водночас напрацював винятки з цього принципу, за яких він не визнає порушення права на справедливий суд, а саме: 1) використання національними судами раніше наданих показань свідків, які не з'явилися в судові засідання та не були допитані судом, за умови, якщо таке використання відповідає напрацьованому Судом триступеневому тесту; 2) непроведення національними судами у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи перехресного допиту потерпілих за умови, що це узгоджується з належним та ефективним здійсненням права на захист; 3) утримання обвинуваченого в національних судах від реалізації права допитувати свідків або вимагати, щоб їх допитали, за умови, що відмова

була зроблена однозначно, супроводжувалася мінімальними гарантіями, що відповідають її важливості, не суперечить жодному важливому суспільному інтересу, а обвинувачений міг обґрунтовано передбачити наслідки своєї поведінки.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р., ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Case of Deweer v. Belgium: Judgment of the ECHR adopted on 27 February 1980. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57469>.
3. Case of P.G. and J.H. v. the United Kingdom: Judgment of the ECHR adopted on 25 September 2001. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59665>.
4. Case of Bulut v. Austria: Judgment of the ECHR adopted on 22 February 1996. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57971>.
5. Case of Navalnyy and Ofitserov v. Russia: Judgment of the ECHR adopted on 23 February 2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161060>.
6. Case of P.K. v. Finland: Final Decision of the Judgment of the ECHR adopted on 9 July 2002 as to the Admissibility of Application no. 37442/97. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22630>.
7. Case of García Ruiz v. Spain: Judgment of the ECHR adopted on 21 January 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-58907>.
8. Case of Brumărescu v. Romania: Judgment of the ECHR adopted on 28 October 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337>.
9. Case of Mirilashvili v. Russia: Judgment of the ECHR adopted on 11 December 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90099>.
10. Case of Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia (No. 2): Judgment of the ECHR adopted on 14 January 2020. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200333>.
11. Case of Doorson v. the Netherlands: Judgment of the ECHR adopted on 26 March 1996. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57972>.
12. Case of Van Mechelen and Others v. the Netherlands: Judgment of the ECHR adopted on 23 April 1997. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58030>.
13. Case of Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom: Judgment of a Grand Chamber of the ECHR adopted on 15 December 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108072>.
14. Case of Schatschaschwili v. Germany: Judgment of a Grand Chamber of the ECHR adopted on 15 December 2015. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159566>.
15. Справа «Черніка проти України»: рішення ЄСПЛ від 12.03.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f16.
16. Case of Rudnichenko v. Ukraine: Judgment of the ECHR adopted on 11 July 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122187>.
17. Справа «Карпюк та інші проти України»: рішення ЄСПЛ від 06.10.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b10.
18. Case of Vronchenko v. Estonia: Judgment of the ECHR adopted on 18 July 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-122431>.
19. Case of Vasile Pruteanu and Others v. Romania: Judgment of the ECHR adopted on 14 January 2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-241407>.
20. Case of A.S. v. Finland: Judgment of the ECHR adopted on 28 September 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100709>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025

